రాగమ్ నీలాంబరి

"ఎన్నమాన్: సాపాడ్ తిన్లేదు క్యా?"

తమిళం, ఆంగ్లం, తెలుగు, హిందూస్థానీల్లో కలగాపులగం ప్రశ్న. టాపులేని పాత చెవర్లెట్ కారులో ఎర్రగా కందగడ్డలాంటి ముఖం తొంగి చూస్తున్నది. ఇంజన్ నడుస్తూనే వున్నది. ఆ ప్రశ్నలాగానే ఇంజన్ శబ్దం గూడా స్వల్పంగా 'టిప్సీ' - ముద్ద ముద్దగా.

రైల్వే కాలనీ మలుపులో పాడుబడ్డ పీర్ల సావిడి చవిటి గోడకు వీపు ఆనించి, మోకాళ్ళ ముడుకుల మీద శిరసు వంచుకొని అంతర్ నిర్వాణంలో వున్న ఆ యువకుణ్ణి మూడు దినాల నుండి - గమనిస్తున్నాడు సిగ్నల్ ఇన్స్పెక్టరు హావార్డు దొర. ఆంగ్లో ఇండియన్.

మూడు దినాల ఆకలి. మూడు దినాలే అయినా మూడు యుగాలనిపిస్తున్న నిశ్శబ్దంలో నరమానవుడెవరూ తనను పలకరించలేదు దుఃఖాన్ని త్రాసులో తూస్తున్నాడనిపించే సమాధి స్థితి. కాని అతనిని ఆవరించింది దుఃఖం కాదు. నిస్త్రాణ. బాల్యంలో తాతగారు - ఏ క్లేశంలో వున్నా ఓమ్ మంత్రం అనే ప్రణవ నాదాన్ని జపించమని చెప్పిన నీతిని ఆచరించాడేమో - పదిసార్లు వుచ్చరించేసరికి కమ్ముకున్న నిస్త్రాణ. చెవులు దిబ్బెళ్ళుపడి, పాట - ఏదో పాట - వినిపిస్తూంటే సమాధిలోకి జారిపోయాడు. అతని ఆకలి అనుభవాల్లో

ఆదొక శుభ సంకేతం - ఈ పాట. దాని తర్వాత ఏదో ఒక లీల, ఒక మిరకిల్ సంభవించటం తథ్యం.

వేణు - కారు తన ముందాగటం వినలేదు. ప్రశ్ననూ సొంతం అర్థం చేసుకోలేదు. సాపాడు - అన్న పదం తన హృదిలో వినిపిస్తున్న పాటతో మిళితమై అంతర్గత జఠర రసగ్రంధుల్ని కదిలించిందేమో తలెత్తి చూశాడు. అడుగో ప్రతీహారి! మానవతా ప్రతీహారి! లీల! మిరకిల్. ప్రతి వస్తు పిదప, ప్రతి నిరీక్షణ తర్వాత,ప్రతి ప్రార్థనానంతరం - ఒక లీల.

సాపాడు తినలేదన్నట్లుగా తల వూపాడు.

"కమాన్ జంపిన్ మాన్!" (కార్లోకి రావోయ్)

వేణు చొక్కా దులుపుకుంటూ హొవార్డు దొర సరసనే కూర్చున్నాడు కార్లో. వెనక సీట్లో జిన్, రమ్, వైన్ సీసాల జాజిచెక్కల పెట్టెలు. పక్కనే నౌకరు సంపంగి. చెవర్లెట్ కారు రైల్వే అధికారుల క్లబ్బు ముందు నిలిచి పోయింది.

క్లబ్బులో అతనికి మొదట సాక్షాత్కరించినవి రంగు రంగుల చైనీస్ పేపరు తోరణాలు. ఇంగ్లీషులో స్వాగతాక్షరాలు. సరిగా భోధపడలేదు. బిలియర్డ్స్ గదిలో లిక్కర్ సీసాలు అమరుస్తున్నారు. చీట్లపేక గదిలో బల్లలన్నీ సర్ది వున్నాయ్. బఫే డిన్నర్ ఏర్పాట్లు. మధ్యనున్న బ్రహ్మాండమైన హాలులో డాన్స్ కాబోలు - తివాసీలు పరుస్తున్నారు.

నౌకరు సంపంగి పింగాణీ డేక్చాలో వేడి వేడి సూపు తెచ్చి యిచ్చాడు. పైన తేలుతున్న మాంసపు చిన్న, చిన్న ముక్కల్ని తోసేస్తూ వేణు రెండు పెద్ద చెంచాలు సేవించాడు. ప్రాణం తేరుకొన్నది. లోకమంతా రంగుల హరి విల్లులాగా కన్పించుతున్నది. మళ్ళీ యింకేదో నేపథ్య గానం.

"ఐ నో ఈట్ మటన్" - అన్నాడు సంపెంగితో. తనకంత వరకే ఇంగ్లీషు భాషతో పరిచయం.

నౌకరు అతని చేతిలో సూపు ప్లేటు తీసుకొని ఆవిర్లు తేలుతున్న అన్నం పళ్ళెంలో పుల్లిపాయల సాంబారుతో తిరిగి ప్రత్యక్షమైనాడు. బయట చీకటి పడుతున్నట్లుంది. లైట్లు గుప్పున వెలిగాయి.

ఈ ఆంగ్లో ఇండియన్లు అల్ప సంతోషులు. పండక్కీ పబ్బానికీ విలువ తెలియకుండా డబ్బు ఖర్చు చేస్తారు. హొవార్డ్ దొర కూతురు సిసీలియా నిశ్చితార్థం (ఎంగేజిమెంటు) ఆ రోజు. పైపెచ్చు ఆయనదీ, ఆయన భార్య

బార్బరాది- పదేళ్ళ కొడుకు అలెగ్జాండరుదీ- విచిత్రంగా పుట్టినరోజు వుత్సవం. హేపీ బర్త్ డే. ఒకటి కాదు - మూడు, ఒకే ముహూర్తంలో.

వేణుకు ఆవలింతలొచ్చినై. కడుపులో గానం. మదిలో గానం. హృదిలో గానం. తాతగారు నేర్పిన స్తోత్రం-అన్నదాతా సుఖీభవ-అనుకొంటూ ఆ మూల తివాసీ మీద వరిగిపోయాడు. ఒక మహదోంకార దివ్య నినాదం, తన మనుష్య గుహా ముఖాన వర్షిస్తున్నట్లుగా వున్నది, సుషుప్తిలో స్వప్నాలు. అయితే తను బిచ్చగాడు కాదు, పిచ్చివాడూ కాదు. ఈ అన్నదాతకు ప్రత్యుపకారం కోసమే ఆ కలలు.

బమ్--బమ్-- అని బాంజో మోత. డ్రమ్ములు. వేణుకు మెలకువ వచ్చేసరికి పియానో పలుకులు. హాలు నిండా దొరలు, దొరసానులు. నయనానంద కరంగా రంగుల దుస్తులు. చప్పట్లు చరుస్తూ దొరలు దొరసానులూ హేపీ బర్త్‌డే పాటలు పాడుతున్నారు. తనకు వళ్లు తూలుతున్నా. ఆ స్పందనలో, ఆనందంలో మమేకమై చప్పట్లు చరుస్తున్నాడు. ఒక గంట క్రితమేనా- తనది విషాద మురళివేళ? ఇప్పుడో- వసంత నృత్యవేళ. ఈ దొరలు నును తామరాకు మీద తేలే నీటి ముత్యాలు కావచ్చు. తను మాత్రం యీ జీవన కేళిలో ఆగమ విపిన మయూరివలె మారిపోయాడు. ఇంగ్లీషు పాటలు సోల్జర్లు కవాతుల పాటలు. తనలో గాంధారం. అంతర గాంధారం.

వేణు జ్ఞాపకాలు గతంలోకి జారబడి తన చిన్ననాటి తన పుట్టినరోజు వేడుకలు, దృశ్య దృశ్యాలుగా, అన్ని వాయులీనాల మధ్య దర్శనమిస్తున్నాయి. తనూ, తాతగారూ, అమ్మా, నాన్నా - గుళ్లో సహస్రనామావళి పూజ. ఇంటి ముందు పందిరి. తన తల మీద భోగిపళ్ళ దశ నుండి- పుష్పవర్షాల వయసు. పూలతో కలిపి రాణీ మార్కు రూపాయలు- కాసులు. నాన్నగారి ఐశ్వర్యం. బృందావనం రంగాచార్యులు గారి పంచరత్నాలు. అప్పయ్యశాస్త్రిగారి శాంతి వచనాలు. రాత్రి నాన్నగారి నాటకాల్లో వేషాలు వేసే మహానటులకు, నటీ మణులకు విందు. వెండి గ్లాసులు, గిన్నెలు, పెందోట వెంకటరత్నం వెండి దుకాణమంతా యింట్లోనే. ఎన్ని బహుమతులని చెప్పుకోవాలి? తాతగారు - ధారణశక్తిలో క్రమం, జటా, ఘనా-కించిత్తయినా తప్పులేకుండా వేదపఠనం చేసిన ఘనాపాటీలకు, కాళ్ళు మొక్కించి, శాలువలు, గుండు చెంబులు తన చేత యిప్పించటం. కవి సమ్మేళనంలో ఏయే స్వేచ్ఛాగానాలు, ప్రణయగీతాలు భక్తి రాగాలు, గిరజాల కవుల దుఃఖ ద్విపదలు - వినలేదు గనక. గతమంతా

స్వప్నమా? తన జీవితమే యాదృచ్ఛిక సంఘటనా? నాటకాల పద్యాల్లో, కీర్తనల్లో తాతగారి భక్తి కృతుల్లో, శతక ప్రతిధ్వనుల్లో - యీ గాంధార విద్య, గురువులు లేకుండా తనకబ్బింది. అందువల్ల - యీ యింగ్లీషు పాటలు తనకబ్బురం, ఆశ్చర్యం అనిపించటం లేదు. తన జీవితమే అందులో భాగంగా పెరిగినప్పుడు యీ సంగీతం తన రక్త కణాలయి, యోగలీలగా మారినపుడు జీవనానందం, మళ్ళీ విరిగిపోయిన ఐశ్వర్యాన్ని ఓడిపోయి వదలిపోయిన గతాన్ని - ఎందుకు స్మృతికి తెచ్చుకొంటున్నది? వేణు చప్పట్లేగాదు, నృత్యంలో గూడా జొరబడ్డాడు.

ఐర్లాండు దొర, దొరసాని పాడ్తూన్న పాట ముగిసింది. హాలంతా నిశ్శబ్దాన్ని ఆహ్వానిస్తున్నట్లుగా. వేణు గబగబా హొవార్డు దొర దగ్గిరికి దూసుకుపోయాడు.

"సార్, నేనొక పాట పాడుతాను" అన్నాడు.

దొర ఆనంద సాగరంలో, తెల్ల షర్టు, నల్ల బౌటై. నల్ల ప్యాంటు, డిన్నర్ సూటులో, తనని చిరునవ్వుతో చూసి "గో ఎహెడ్ మాన్!" (మంచిది, వెంటనే పాడు) అన్నాడు.

అప్పుడు పాడాడు- ఉయ్యాల సేవ పాట- నీలాంబరి రాగంలో. మృదువుగా, గంభీరంగా, లవుకికంగా సప్త స్వరాల సమ్మిశ్రితంగా, పల్లవి, అనుపల్లవి, చరణం. తనను తను మరిచిపోయి, చిట్టి స్వరం, సంగతులు, స్వరాక్షరాలు; మూడుదినాల వుపవాస దీక్ష తర్వాత. అంతర్ నిర్వాణాన్ని ఛేదిస్తున్న శబ్దస్తోత్రం. తర్వాత తనకు తెలియదు. చప్పట్లతో హాలంతా ప్రతిధ్వనిస్తున్నది. తనూ, తన మాసిన బట్టలు, అన్ని విద్యుద్దీపాలు తనపై కేంద్రీకరించుకొని. అయితే అది హాపీ బర్త్‌డేపాట. తాతగారు మెచ్చే వేద, వేదాశీర్వచనం లాగా- ఆ రాగం.

భుజాలు తడ్తున్నారు. వీపు చరుస్తున్నారు. హొవార్డుదొరవైన్ వాసన వుచ్ఛ్వాస నిశ్వాసాల్తో మాటలు.

"వెల్ డన్ మాన్, కీప్ దిస్-జేబులో చేతిని జొనిపి,-కీప్ దిస్ టెన్నర్" (ఈ పది రూపాయలుంచుకో) అంటున్నాడు. కాని అది వంద రూపాయల పెద్ద నోటు.

"సార్...బిగ్ మనీ దిస్..." ఎనిమిదో క్లాసుతోనే అంతమైన తన ఆంగ్ల విద్యతో నోటును చూపిస్తున్నాడు.

2

వేణు బడినుంచి యింటికి వచ్చేసరికి నాన్నగారు నిదురగన్నేరు వలే నిదురిస్తున్నాడు శాంతంగా. ఎక్కడ? గృహప్రాంగణంలో, వరండా ముంగిట కటికనేల మీద. ఎండు గడ్డి పరుపుగా. చుట్టూ జనం మూగివున్నారు. శిరస్సు వద్ద మట్టి ప్రమిదెలో దీపం. మౌనపూజలో తండ్రి పాదాల సన్నిధిలో అమ్మ కనిపించింది. "అంతా అయిపోయిందిరా నా తండ్రీ!" అని తనను కౌగలించు కొని విలపిస్తున్నది.

అరగంట క్రితమే తను బళ్ళో అమ్మేశ్వరరావు మాష్టారు పాఠం చెబు తుంటే శ్రద్ధగా వింటున్నాడు. అమ్మేశ్వరరావు మాష్టారు నాన్నగారి కంపెనీ నాటకాల్లో వికర్ణుడు, నకులుడు వేషాలు వేస్తూంటాడు. చక్కని పద్య పఠనం. ఇంతలో బడిగది వాకిట్లో శివయ్య కన్పించి మాష్టారుతో ఏదో చెబుతున్నాడు. ఆయన చేతిలో డస్టరు నేలమీద పడింది. "మీ చుట్టాలెవరో వచ్చారు. ఇంటి కెళ్ళిపో వేణూ" అని గద్గద స్వరంతో అన్నాడు. తనకు అనుమానం. దారిలో గూడా శివయ్య ఏమీ చెప్పలేదు. తన పుస్తకాల సంచీ పట్టుకోటమే కాకుండా, తన కుడిచేతి వేలునూ తన చేతిలోకి తీసుకొన్నాడు. ఈ శివయ్య నాటకాల కంపెనీలో వంటలు చేస్తూండేవాడు. ప్రతీసారి, రాజభటుడు వేషాలు వేసేవాడు. పెద్ద నటులను అనుకరిస్తూ పాటలు పద్యాలు పాడుతూ ఆనందిస్తూండేవాడు. నాన్నగారి కళాధర్ హాలు మూతబడి మూడేళ్ళయినా, నాన్న చుట్టూ తిరుగుతూనే వున్నాడు. ఎవరేది కోరితే, ఆ వంటకం రుచిగా చేసిపెట్టే రోజులు గతించినవని అనుకోడమే, పాపం. శివయ్యమీద తనకు కోపం రాలేదు.

ఆ పేట ప్రజలందరూ వస్తూన్నారు, పోతున్నారు. పాత స్నేహితులు, నాటకాల వాళ్ళు, కొందరు దూరపు బంధువులు. కాని నాన్నగారి శవం లేవటం లేదని వేణు తన అభిమాన ఆసనంలో మోకాళ్ళ మీద తలవంచి ఆలోచిస్తు న్నాడు. ఉదయం- కాళిదాసుగారి కార్లో బాపట్లనుంచి వచ్చిన ప్రాణ రహిత శరీరం.

సరిగ్గా సాయంత్రం నాలుగ్గంటలకు జట్కా-బండి వచ్చి ఇంటిముందు నిలిచింది. అందులోంచి ఒక ప్రౌఢ వనిత, ఆమె వెంట ఒక బాలిక- తనకన్నా నాలుగైదేళ్ళు చిన్నదేమో- దిగి లోనికి వచ్చారు. తలమీద ముసుగు- కొంచెం చామన చాయేమోగాని, అపురూప సౌందర్యవతి అనిపించింది. నాన్నగారి కాళ్ళను కళ్ళకద్దుకొన్నది. శవదీపానికి నమస్కరించింది. అమ్మవద్దకు

వచ్చింది. ఏదో మాట్లాడబోయింది. అమ్మ ముభావంగా వున్నది. ప్రతిస్పందన శోకంలేదు. మూగి వున్న గుంపులో గుస గుసలు. "హనుమాయి - - - హనుమాయి" - "ఆయన వుంచుకొన్నామె", "ఏమి నటించేది?".

ఆకాశాతత్పతిత తోయం వలె - ఆమె కన్నీరు, అదీ గమనించాడు. ఎవరి కన్నీటి వుపనదిగానో, ఎవరి అంతరచిర హృదయ సఖిగానో, తన హృదయ విషాదాంతాన్ని ఎవరికయి నివేదించగలనా అని ఎప్పుడూ దీనంగా దృక్కులు పరుపుతూ క్షణం అచేతనంగా నిలిచింది. ఈమేనా - హనుమాయి, తను చూసిన విప్రనారాయణ నాటకంలో దేవదేవి? ఒకేసారి విన్న ఆమె రంగనాధుని వుయ్యాల సేవ పాట, తనకు కంఠతా వచ్చిన నీలాంబరి రాగ మాధురి ... యీమెదేనా? ఆమె కూతురు కాబోలు - ఆ పాపను తలమీద నిమిరి కళ్ళతో సంభాషించింది. పాప గూడా, తన శరీరాన్ని రెండు చేతులుగా మార్చి నాన్నగారి పాదాలకు నమస్కరిస్తున్నది. అప్పటి దాకా నిరోధించ గలిగిన వేణు అశ్రుధారలు యిక ఆగలేదు. అశ్రుధారల మధ్యే ఆమె జట్కా బండి వానికి ఏదో పురమాయించటం గూడా గమనించాడు. ఇంకో అర గంటలో అనాధగా పడివున్న ఒక మహాభోగికి, ఒక మహా త్యాగికి శవ సంస్కరణ వస్తుసముదాయం ఆ బండిలోనే వచ్చి చేరాయి.

నాన్నగారి శవంలో అందం తగ్గలేదు. అలసట మాత్రమే కన్పిం చింది. అంత అందగాడు అడవి కట్టెల్లో అదృశ్యమై పోవటమూ గమ నించాడు - వేణుమాధవ్ అనే బాలుడు. కాని అక్కడా ఒక పద్యమే స్ఫురిం చింది. తను నాలుగైదుసార్లన్నా చూసివున్న హరిశ్చంద్ర నాటకంలో కాటి సీనులో పద్యం - "చతురంభోదివరీత — భూవలయం —" పద్యం, పాట. ఆ స్మశాన ధాత్రిలో — భయం వేయటం లేదు, కల్యాణ మంగళ వాద్యా ల్లాగా పలుకుతున్నవి. విషాదాన్ని వెనక్కితోసి, వయస్సును అధిగమించి - తన ఆలోచనలు.

స్మశానవాటి నుండి తిరిగి వచ్చాడు. జట్కాబండిలో ఆమె వేచి వున్నది. తనను పిలిపించి - నీలంగా, నిరాశలాగా. అమ్మతమ్ముడు తన మేనమామ వచ్చి తనను బరబరా లోనికి లాక్కుపోయాడు. జట్కా కదిలి పోవటం విన్నాడు.

ఎవరి పురమాయింపు లేకుండానే మర్నాడు బ్రాహ్మడు వచ్చాడు. ఇంట్లో అమ్మా తనూ, తన మీద భారం పడకుండా మామయ్యా గూడా జారు

కొన్నడాయెను. తను బ్రాహ్మడికెదురుగా కూర్చున్నాడు కరిమింగిన వెలగ పండులాంటి ఆ యింటి వరండాలో.

"దేవ మాతృక భూముల మీద వర్షించి జాడ తెలుపకుండా నడిచి పోయింది ఆ మేఘం - చల్లని తల్లి. నిత్యకర్మకు అన్ని ఏర్పాట్లు చేసి పోయింది. దిగులు పడకు నాయనా" అన్నాడు. అమ్మ చీదరించుకొన్న ఆ హనుమాయా?

"దేవ మాతృక భూములంటే....?"

"వర్షాధార భూములు నాయనా!"

నాన్నకు నిత్య కర్మ అలా నిర్విఘ్నంగా జరిగిపోయింది. తాతగారు పట్టుదలతో తనకు ఎనిమిదో ఏటనే వడుగుపోగు వేయించింది - ఇందు కేనేమో. ఆ సంరంభం గుర్తుకు వచ్చి యింకా గతంలోకి పోయి, మళ్ళీ వర్తమానానికి. తిరిగి యింకో పద్యంలయరాగం "కారేరాజులు రాజ్యముల్ - సేయరే?-" వారేరి? ఎక్కడ? నాన్నగారి నాటకాల హోలు.

3

హొవార్డ్ దొర యిచ్చిన బహుమానపు డబ్బుతో స్టేషను వైపుకు దారి తీశాడు. దాని వెనకనే సెకండ్ హేండు గుడ్డల మార్కెట్. పాత గుడ్డలకు మాసికలు వేసి, శుభ్రంగా వుతికి అవ్వలు - రిక్షావాళ్ళకు - హమాలీలకు, బిచ్చగాళ్ళకు అమ్ముతుంటారు. ఒక పైజమా, ఒక చొక్కా, ఒక ప్యాంట్. ఆ పక్కనే పాత చెప్పుల బేరం. జేబులో యింకొంత డబ్బుంది. మంగలి షాపులో తలపని. మైదానం అంచున బావి ముందు స్నానం. ఒళ్ళు ఆరిందాకా ఎండలో శవాసనం. మెరిసిపోతున్నాను అనుకొన్నాడు వేణు. నాన్నగారి రంగు. తాతగారి పొడుగు. ఆఫీసులకు టిఫిన్ కారియర్లు, భోజనపు డబ్బాలు మోసుకెళ్ళి, మిగిలిన అన్నాన్ని పదార్థాల్ని ముద్దలు చేసి, పేవు మెంటు చెట్టుకింద - సాంబారుతో అమ్మే స్త్రీల గుంపుముందు తన స్ఫుర ద్రూపంతో నిలబడి వున్నపుడు, వాళ్ళు కొంత ఆశ్చర్యంతో అనుమానంతో తిలకించినపుడు - మళ్ళీ గతంలోకి.

"ముద్ద ఆరణాలు" అన్నది ముసలమ్మ.

దోసిట్లో అరటి ఆకు. కళ్ళు మూసుకు తిన్నాడు. సత్తుగ్లాసు నీటితో కడుపు నిండింది. తాతగారి కనకధారా స్తవమ్ అనాలోచితంగా, ఏ ప్రయాస లేకుండా అసాంతం జ్ఞాపకమొచ్చింది. పొద్దుట పాత గుడ్డలు కొంటూన్నప్పుడూ

అంతే. గతం. తన చొక్కాల్ని లాగూల్ని తాతగారు పేద పిల్లల తల్లులకు దానం చేయటం. ఎంగిలి ముద్ద తింటూన్నప్పుడు - తాతగారి కాశీయాత్ర సమారాధన.

భోజన కాలే భగవన్నామస్మరణ - గోవిందా - సర్వకుల సమారాధన వేయి మంది. వంట మనిషి శివయ్య వేపుడు కూరలు. తన కిష్టమైన బొబ్బట్లు - ఇంట్లో

మనిషికి తిండీ బట్టా ఏర్పడినాయ్. చీకటి పడ్డది. బారకాసు రోడ్డు దాటితే, తన మూడు రోజుల వుపవాసం ముందు చేసిన వుద్యోగం - యిల్లు వస్తుంది. పీర్లసావిడి చపుడు తన గుడ్డల్ని మైలచేస్తుంది. పదిసార్లు తిరిగాడు ఆటూ, ఇటూ. "ఇచ్చట శాస్త్రీయ సంగీతం నేర్పబడును" - బోర్డు కనిపించలేదు.

వెనక నుంచి పిలుపు. గాజుల గల గల,

"బాబూ - ఓ బాబూ. -"

ఆగిపోయి తిరిగి చూశాడు. స్త్రీ. యువతి. పొడుగ్గా వుంది. దృఢంగా వుంది. నొసటన చీకట్లో మెరిసే బొట్టు. తల్లో మల్లెలు. "కావాలా?" అంటున్నది - నవ్వుతూ.

"కావాలి - వుద్యోగం కోసం -"

చెయ్యి పట్టుకొన్నది. తను వెనక్కు తీసుకొన్నాడు. తన కళ్ళల్లో కళ్ళుంచి చూసింది. "రా" - అన్నది. అట్లా ఏర్పడింది వ్యభిచారిణి, వేశ్యలాంటి వనిత, ఏలూరు మణితో - రెండు నెలల పరిచయం.

వరసలో గుడిశెలు కొంత మురికివాడ, దాటి పెద్ద తాటాకుల కొంపలోకి తీసుకెళ్ళింది. రెండు గదులు. ఎంతో శుభ్రత. ఒక గదిలో వంట పాత్రలు తళ తళ లాడుతూ. రెండో గదిలో ఒక మంచం. కడప ముందు చిరుచాప. ఎనిమిదేళ్ళ పాప. దీపం ముందు పుస్తకం వేసుకొని చదువుతున్నది.

"మా పాపకు పాఠాలు చెప్పు" అని తన్నక్కడ కూలేసింది. "మళ్ళీ వస్తా" - అంటూ పోబోతూ, "తిన్నావా?" అని ప్రశ్నించింది.

"ఆ"

"సరేలే. వస్తూ ఏమైనా తెస్తాను".

ఆ పిల్లవి చాలా పెద్ద కళ్లు. అమాయకంగా తన వేపే చూస్తున్నది. "ఏం పాఠం చెప్పను?" అన్నాడు.

"పద్యం"

అమ్మయ్య - బతికి పోయాను. ఇంగ్లీషు పాఠం అసలేదు. అందులో తను ఎనిమిదో తరగతి పట్టభద్రుడు. కాని తెలుగు అట్లాకాదు. సమాసాలు విడదీయగలడు. ప్రతిపదార్థం చెప్పగలడు, తాత్పర్యం వివరించగలడు. తాత గారి పుణ్యం. ఆపదోద్ధారక స్తోత్రం, కాళహస్తీశ్వర శతకం, బాల రామాయణం. ఇది మాత్రం లీల కాదా?

పోతన్నగారి భాగవత పద్యం. సాత్వికత. ఆత్మార్పణ. నిరామయత. కేవల భక్తి. "ఎవ్వనిచే జనించు జగమెవ్వని లోపల నుండు" వ్యాకరణంతో సహా చెప్పాడు.

ఆ పిల్లకు నిద్ర తూలుతున్నది. తల్లి రాలేదు.

"పేరేమిటమ్మా?"

"పద్మ -"

వేణుకు శరీరం స్వల్పంగా కంపించినట్లయింది. హనుమాయి కూతురు పేరూపద్మే. పంకిలంలో పుట్టిన వాళ్ళా యీ పద్మాలు? అనుకుంటూ మంచం మీది చిన్న దిండును పద్మ తల కింద అమర్చాడు. బయట అడుగుల సవ్వడి.

"పద్మా - మీ అమ్మ రాదే - ఠాణాలో వుంది. అన్నం తెచ్చా తినవే" - అంటూ ఒక స్త్రీ ప్రవేశం చూశాడు. అదే ఆకారం. మెరిసే తిలకం. తలలో బొండు మల్లెల చెండు. తన్ను ఎగాదిగా చూసింది - పరిచయం వున్నట్లే.

"నీకూ తెచ్చాను"

పిల్లను లేపింది. కంచంలో చేపల పులుసు.

దొండకాయ యిగురు. తనకూ యింకో కంచం - కంచు కంచం - వడ్డిస్తున్నది. "వద్దు -" అన్నాడు.

"తిను తిను - మైలపడవులే పెద్దమనిషీ - రాజుల హోటేలు వంట'.

మజ్జిగన్నం కలుపుకొని యిగురు నంజుకుంటూ తనూ కొంచెం తిన్నాడు. తన పేరు గొల్లప్రోలు రాధ అని చెప్పింది. దీపం తగ్గిస్తూ - "ఆ మంచం మీద పడుకో - మణి చెప్పిందిలే. రేపట్నించీ మా పాపలిద్దర్నీ పంపుతాగా. బాగా చెప్పు. జీతం యిస్తాం. అందరికన్నా ఎక్కువే యిస్తాం" అంటూనే పాప పక్క చిరుచాప మీద తనూ వరిగిపోయింది. నిశ్శబ్దం. మళ్లీ తనూ, తన ఆలోచనలూ.

తన కథకూ, కన్నీళ్ళకూ ఎంతో బంధం. కాని కన్నీళ్ళను వేరుచేయ గలుగుతున్నాడు. తన గాథకూ గతానికి మాత్రం అనుబంధం. విడదీయ

లేకున్నాడు. ఈ రాధ ఏమీ సంకోచం లేకుండా, నిర్భయంగా - ఆ గదిలో తను పరాయివాడినన్న ఆత్రుత విడిచి పడుకొన్నది. తనకా? అన్నీ సంకోచాలే. వివిధ వేదనల వాయులీనం తన అంతః శృతి. జ్ఞాపకాలు శాపాలు. గతం హుతం కాదు.

ఆలోచనాగ్నిని చల్లార్చటానికి ఏదో చేయాలి. గొల్లప్రోలు రాధ మేలుకొనే వుంది. "నువ్వు - మీరు - తిన్నారా?" అని ప్రశ్నించాడు.

"గాంధీగారు వుపాసం చేస్తుంటే, మీ మగాళ్ళు చెడ్డతిళ్ళు తింటున్నారు. నాకు మనసొప్పలేదు. ఆయన చచ్చిపోతే యింకేమున్నా వుందా?" అని ఎదురు ప్రశ్న వేసింది.

వేణు అవాక్కయి పోయాడు. తననెంత తేలిగ్గా నమ్మిందో, జీవితంలో లోకంలో గంభీర సత్యాల్ని అంతగా అర్థం చేసుకొన్నదా? దిన చర్యగా ఎందరో విటుల్తో నటిస్తూ తను వేరే జీవితం జీవిస్తున్నది. ఈ విటుల మన స్తత్వం అద్దంలో చదువ గలదనిపించింది. కలత నిద్ర - హుతం కాని గతం. నిశీధి రాత్రిలో పలవరింతలు కాబోలు. రాధ తన మంచం మీద కూర్చొని తల పట్టుకొని వూపుతున్నది. స్త్రీ సంపర్కంతో తనకు అనుభూతి లేదు. పరాయి స్త్రీ స్పర్శ సుఖం గూడా తను ఎరగడు. ఆమెను గట్టిగా చుట్టి వేసుకొన్నాడు. రాధ తన వేపు నిమురుతూ కన్నీరు తుడుస్తున్నది. గాంధీజీ వుపవాసం - .

తెల్లవారి, ఏలూరు మణి, చేతిలో ఇడ్లీ పొట్లాంతో ప్రత్యక్షమయిందాకా, తనను లేపిందాకా...యింకో లోకంలోనే వున్నాడు.

4

తాతగారికి నాన్న దత్తపుత్రుడు. దత్తతలోనే కొత్త పేరు- కళాధర్ అని. తాతయ్య శివభక్తులు. నాన్నకు చక్కని గాత్రం. రెండూ కలిసివచ్చే నామం. దత్తపుత్రుడు నాటకాల ప్రోత్రుడు. రాజపోషకుడు. పెత్తనం చేతికి రాగానే కళాధర్ హాల్ అనే నాటకశాల వెలిసింది. తాతగారు ఉప్పు సత్యాగ్రహంలో జైలుకు పోయిం తర్వాత పూర్తి పెత్తనం నాన్నగారి కైవసం. ప్రతి వారం కొత్త నాటకం. లాభనష్టాల్తో ప్రమేయంలేదు. ఐదారేళ్ళు తనఖా దస్తావేజులు, ఆపైన విక్రయ దస్తావేజులు. సరిపీతోపులు, మామిడితోట, మాగాణి భూములు - ఒక్కటొక్కటే పరహస్తగతం అవుతున్నా, స్వగ్రామం

పొలిమేరలు తొక్కకుండానే నాన్నగారు విక్రయ సంతకాలు పెడుతున్నా నాటకాలు ఆగలేదు. ఆర్థిక మాంద్యం రోజులు. ఎస్టేటు దివాలా తీస్తున్నది. గాడిబావి వీధిలో మార్వాడీలు — ఇంటినీ, కళాధర్ హాలునూ తనఖా పెట్టుకొని సమయం కోసం వేచివున్నారని — వేణు అనే అర్భకుడికేం తెలుస్తుంది? హేమాహేమీ నటీనటకులు — పాండవోద్యోగ విజయాలు, కురుక్షేత్రం, గయోపాఖ్యానం, రోషనారా, రాజపుత్ర విజయం, నలదమయంతి, విప్రనారాయణ — నాటకాల్లో పద్యాలు, పాటలు వినిపిస్తుంటే — ఈ వ్యవహారాల్తో తనకేం పని? తను పాటల మధ్య పద్యాల మధ్య కవితల ప్రమేయంతోనే కడుపు నింపుకుంటున్నాడు. పుట్టినరోజు పండగలు జరుపు కొంటున్నాడు. జైలు నుంచి వచ్చిన తాతయ్య ఆధ్యాత్మికతను అచేతన చైతన్యంతో పరికిస్తున్నాడు. ప్రతి నాటకానికీ తను హాజరు కావాల్సిందే. ఆ వూళ్ళో సగం జనానికి టిక్కెట్లు కొనే బెడద లేదు. నాన్నగారి పేరు చెప్పి లోపలికి దూసుకు పోవటమే.

ఒక రాత్రి తను సారంగధర నాటకానికి బయలుదేరుతుంటే అమ్మ వద్దన్నది. తను పోకుండా కాపలా కాచింది. కోప్పడ్డది. చదువుకో అన్నది. మరునాడు వెంకట్రావు భాగవతార్ భార్య సీతమ్మ తనను బడికి పోతూంటే ఆపి — "స్థానం ఆయన రాకపోతే మీ పిన్ని హనుమాయి చిత్రాంగి వేషం బాగా వేసిందట, నిజమేనా?" అని అడిగింది. సీతమ్మ ఆడనారదుడనీ, పెట్టిన చేతిని కరిచే కుక్క అని తనకెట్టా తెలుస్తుంది? అట్లా హనుమాయి పేరు మొదట విన్నాడు. ఆ తర్వాత అమ్మ వద్దంటున్నా విప్రనారాయణ తిలకించాడు. అందులో దేవదేవి వేషం ఆమెది. బాగా వేసిందని తాతగారితో ముచ్చటిస్తే తన్ను పరీక్షగా చూసి మౌనముద్రతో వుండిపోయారు. కుళ్ళుబోతు సీతమ్మ — అమ్మని పొగిడి ఆధరువులు వేసుకుంటూ, హనుమాయికి నాన్నకు వున్న సంబంధం గురించి విపులంగా చెపుతుంటే విన్నాడేగాని అందులో అసంబద్ధం చూడలేదు. అమ్మ శివయ్యను నిలదీసి అడగటం, ఆ తర్వాత యింట్లో అమ్మకూ నాన్నకూ చిన్న చిన్న కలహాలు — అవి గూడా వేణుకు అంతుబట్టలేదు.

కళాధర్ హాలు మూతబడ్డ తర్వాత నాన్నగారు యిల్లు కదిలేవాడు గాదు. అప్పుల వాళ్ళు వచ్చి గుసగుసలుగా ఆయనతో సంప్రదింపులు జరుపుతున్నపుడు, తాతగారు లోనికి పోయి పూజ గదిలో కూర్చునేవారు. అటకల

మీది ట్రంకు పెట్టెల్లో వెండి సామాను, బొమ్మపాత బంగారు పట్టెడలు, కాసుల పేర్లు, వడ్డాణాలు, చేతివంకెరలు, గట్టి గాజుల జతలు, తాతగారి మురుగులు, చివరికి శాలువాలు, నాటకాల కిరీటాలు, నగిషీ ముఖమల్ దుస్తులు, పెద్ద మంచాలు – అన్నీ చీకటి పడ్డాక ఒక్కొక్కటి వెలికి పోతూన్నప్పుడూ తాతగారు పట్టించుకొనేవాడు గాదు. తను మాత్రం హార్మోనీ పెట్టెను దాచుకొన్నాడు. వేణు తన పేరు. తబలా సెట్టు కనిపించక అవిగూడా పోయినవని తెలిసి దుఃఖం తెచ్చుకొని తాతగారి ముందు కన్నీళ్ళు పెట్టుకొంటే – ఆయన తనను నడిపించుకొంటూ వీధిలో బజార్ల కూడలికి తీసుకుపోయి "అటు చూడు"అన్నాడు. అక్కడ కళాధర్ హాలు స్థలంలో, మార్వాడీల నగల దుకాణాలకు మేడ లేస్తుండటం చూసి, మౌనంగా పరాజితుడై పరాభవుడై తిరిగి వచ్చాడు.

కొద్ది నెలల్లోనే తాతగారి మహాప్రస్థానం. పండగ్గా ఆయన చావు. ఆ రోజు నాయనమ్మ తద్దినం. నాన్నగారు లేరు. తనే అపరాహ్ణవేళకు తద్దిన కర్మ జరిపించాడు. బ్రాహ్మణ భోక్తలకు తాంబూల సంభావనలిచ్చాడు. తనను పిలిచాడు.

"దిగులు పడకు. బతకటం నేర్చుకో" అన్నారు. అంతే.

తాతగారితో జైల్లో వున్నవాళ్ళు, పండితులు, పామరులు, గుడిపూజారులు, వైష్ణవార్చకులు - ఎవరెవరో తాతగారి శవయాత్రలో పాల్గొన్నారు. ఇంటిని తాకట్టు పెట్టుకొన్న మార్వాడీలే నాన్నగారికి ఖర్చుల కోసం పైకం యిచ్చిపోయారు. "మహానుభావుడు, దానకర్ణుడు, భీష్మలవారివలె ఐచ్ఛిక మరణం పొందిన పుణ్యాత్ముడు" అని అందరూ చెబుతుంటే విన్నాడు. తాతగారు అంతకన్నా గొప్ప మనిషి అని మాత్రం తను అనుకొన్నాడు. మరణం గురించిన ప్రథమ ప్రతిశృతి వేణు హృదిలో ధ్వనించింది. దిగులే కాని అర్థం తెలియలేదు. రాత్రి తాతగారి పద్యాల్ని రాగయుక్తంగా పాడుకోవాలనిపించి హార్మోని పెట్టె ముందు కూర్చొన్నాడు. అమ్మ వచ్చి కళ్ళురిమి చూచింది. నాదం నిలిచిపోయింది. తను బయటకు పోయి ఆకసం వంక చూశాడు. పైన తారలు లేవు. కింద తీరం తెలియని మహాప్రవాహం ఆ చీకటి.

అప్పుడప్పుడు - నాన్నగారికి మనీ ఆర్డర్లు వస్తూండేవి. అవి వచ్చిన దినాన యింట్లో రాద్ధాంతం. హనుమాయి పంపుతున్నదని అమ్మకు తెలుసు. నాన్నగారు విసుక్కొని తన స్నేహితుడు డాక్టరు వరదయ్య గారింట్లో కాలక్షేపానికి వెళ్ళిపోయేవాడు.

ఆ రోజున వుదయం - తనను నిద్రలేపింది. - ఎన్నడూ లేనిది. ముఖ ప్రక్షాళన చేయించింది. తాతగారి కాశ్మీరు శాలువ కప్పింది. అదొక్కటే విలువ గల వస్త్రం మిగిలింది యింట్లో. తాతగారి కాశీ చెంబు - హరిదాసులు తలమీద అవలీలగా పెట్టుకొనే సైజులో వుంటుంది - తెచ్చి శాలువా కింద పెట్టి - "అప్పమ్మ గారింటికి పోయిరా. నువ్వేమీ అడగొద్దు. ఈ చెంబు ఆమెకియ్యి" అన్నది.

"యాయవారానికి పొమ్మంటున్నావా?" అన్నాడు తను.

"కాదురా దరిద్రుడా - నువ్వెళ్ళు"

తను మొండికేశాడు. వాగ్వాదం జరుగుతూండగా నాన్న బయటకు వచ్చాడు. తన చెంప మీద బలంగా రెండు దెబ్బలు కొట్టాడు. నాన్నగారు అంతకోపంగా తనను కొట్టటం అదే మొదటి సారి. అదే చివరిసారి అని మరు నాడు గాని తనకు అనుభవం కాలేదు.

అమ్మ అడ్డం వచ్చింది. "చేసిన నిర్వాకం చాలు, వాణ్ణెందుకు కొడ్తారు. మీ హనుమాయి కూతురు పద్మను యిట్లాగే కొడ్తారా?" అని శోకదేవతలాగా పరుషంగా మాట్లాడింది. నాన్న జవాబు చెప్పలేదు. ఆ మధ్యాహ్నమే వర దయ్య డాక్టరు గారింటికి కాబోలు వెళ్ళిపోయారు. బాపట్లకెందుకు పోయారో తెలియదు. మరునాడు వుదయం - నిదుర గన్నేరు శాంతంతో ఆయన శవం వచ్చింది. అవును, నాన్న తనను దండించటం అదే మొదటిసారి. చివరిసారి.

5

ఈ పదేళ్ళలోనూ వేణు తిరగని వూరులేదు. చేయని వుద్యోగం లేదు. పెట్రోలు బంకుల్లో, హోటళ్ళలో, బియ్యం మిల్లుల్లో, మధ్యమధ్య శాస్త్రీయ సంగీత సాధనకు రామకిష్టయ్యగారి శిష్యత్వం. కాని గతాన్ని తుడిచేస్తున్నా ననే తృప్తి అసంతృప్తే అని గ్రహిస్తున్నాడు. తాతగారి చావుకు నాన్న, నాన్నగారి నిర్గమనానికి అమ్మ, అమ్మ మరణానికి తనూ బాధ్యులం కామా? తెగని మీమాంసం. తరగని మనో చర్చ.

మూడురోజుల వుపవాస వ్రతం ముందు చేసిన నెల రోజుల తాత్కాలిక వుద్యోగంలో అతనికో వింత వ్యక్తి తటస్థించాడు. రోజూ రెండు పూటలా నిశ్శబ్దంగా ఆయనకు హోటేల్‌నుంచి అన్నం కారియర్ తీసుకెళ్ళాలి. ప్రశ్నలు వేయకూడదు. ఎవరికని ప్రశ్న వస్తే సంగీతం మాస్టారుకని చెప్పాలి. తర్వాత తెలిసింది - ఆయన అండర్ గ్రౌండ్‌లో (రహస్య జీవసం) వున్న కమ్యూనిస్టు

నాయకుడు రామలింగయ్యగారని. ఆయన తనకు హోమియోపతి మందు లిచ్చేవాడు. తీరిక వున్నప్పుడు తన సంగీతం వినేవాడు. తనకు ఇంగ్లీషు రాదని చెబితే అది పెద్ద లోపంకాదని కొట్టేసేవాడు. క్రమక్రమంగా తన జీవిత విశేషాలన్నీ చెప్పించుకొన్నాడు. ప్రతి విషయాన్నీ విశ్లేషించి చెప్పే వాడు. "మీది భూస్వామ్య కుటుంబం- మీవాళ్ళ సాంస్కృతిక జీవనంలో వచ్చిన కలతలు క్లేశాలు - అన్నీ భూస్వామ్య నాగరికత పతనావస్థను సూచిస్తున్నాయ్" అనేవాడు. తనకర్థం కాలేదు.

అప్పటికి యుద్ధం వచ్చింది. యుద్ధాన్ని గురించి సామ్రాజ్యవాద విస్తరణ గురించి, భవిష్యత్తులో సోషలిజం గురించి ఎన్నో వివరణలిచ్చాడు. "నీవంటి కష్టజీవులందరూ మా పార్టీని బలపరచాలి" అనేవాడు. తన తెలుగు భాషా ప్రవేశాన్ని ప్రశంసించేవాడు. "వ్రాయి. నీ ఆలోచనలన్నీ రాతలో పెట్టు. నీ తర్కం వికసిస్తుంది" అనేవాడు. తన పాటలూ, పద్యాలూ? అవీ వ్రాయి. కాని ప్రజల భాషలో - అని వీపు తట్టాడు. దినపత్రిక తప్పక చదవాలని వుద్బోధించాడు. మహాత్మాగాంధీకి తమకూ ఏయే విషయాల్లో ఏకీ భావం వుందో, ఏవేవి విభేదాలో గూడా తెలియజేశాడు. వినోబాభావే వ్యష్టి సత్యాగ్రహం ప్రారంభమైంది. బ్రిటిష్ వ్యతిరేక యుద్ధ నినాదాలు వేఱు విన్నాడు. కాని మరునాడు ఆ గదికి వెళ్ళినపుడు రామలింగయ్యగారు అంతర్థానమైనాడు. తనకు జీతం కింద పది రూపాయలు గదిలో వుంచి పోయాడు.

విశాఖ నగరం మీద బాంబులు వేసి జపానువాడు నగరాన్ని ధ్వంసం చేస్తాడని పుకార్లు - ఏలూరు మణి, గొల్లప్రోలు రాధ - విశాఖ వాసుల్తో కలిసి - ఎక్కడికో వలస పోయారు- తనకా ట్యూషన్ల వుద్యోగమూ పోయింది. పోతూ పోతూ పద్మ చేత తనకు గుడ్డలు పెట్టించింది మణి. రాధ ముప్పయి రూపాయ లిచ్చింది.

అయితే తనకు పదే పదే స్మృతికి వచ్చే మాటల్లో ప్రధానమైనవి- హనుమాయిని గురించి, ఆమె బిడ్డ పద్మను గురించినవి. "నీ హీన సంస్కృతిలో హనుమాయిని మీ నాన్న వుంపుడుకత్తె అనుకొంటున్నావు. కాదు- ఆమె మీ నాన్న రెండవ భార్య. నీకు సవతి తల్లి లేక పినతల్లి. పద్మ మీ నాన్నకు జన్మించినదే. నీ చెల్లెలు". అయితే, ఆ కుళ్ళుబోతు సీతమ్మ మాటల్లో గూడా యింత నిగూడార్థం వుందా? అని మొదటిసారి ఆవిష్కరించుకున్నాడు.

''వాళ్లు బ్రతికుండగా నువ్వు ఒంటరివాడివెట్లా అవుతావ్? మీ నాన్నను మరణాంతరం గూడా గౌరవించిన వనిత నీకు పరాయిదెట్లా అవుతుంది?'' అని రామలింగయ్యగారి విశ్లేషణ వంట బట్టినట్లుగా వుంది.

ఏలూరు మణిగుడిసెలోనే తన రచనా వ్యాసంగానికి శ్రీకారం చుట్టాడు. ఒక విప్లవకారుడి ప్రేరణ! ఒక వ్యభిచారిణి ఆదరణ! ఒక అనామకుడి రచన! ఆరు నెలల శ్రమ. తన అన్వేషణకు అడ్డుగా ఆకలి, యితర అవరోధాలు. మధ్య మధ్య వుద్యోగాల బదిలీల్లాంటి మార్పులు .కాని పూర్తిచేశాడు. కొట్టివేతలు, కత్తిరింపులూ, మార్పులూ, చేర్పులూ, మరణం మీద మీమాంసలు, మానవత పలకరింపులు-హావార్డు దొరతో సహా రహస్య పత్రిక స్వతంత్ర భారత్ తో సహా. నవలిక పేరు "సవతి చెల్లెలు". అంకితం తాతగారికి, నాన్నకూ, అమ్మకూ. నీలాంబరి రాగం హనుమాయి పిన్నికీ.

ఈ లోపల వేణుకు చాలా సారస్వత పరిచయాలేర్పడ్డాయి. మకాం మద్రాసుకు మారింది. సంగీత సభలు. తమిళం తెలియక పోయినా చర్చలు, జన్యజనకరాగాల్లో భిన్నత్వాలు వింటూండేవాడు. బ్రహ్మానందరావు పరిచయం అక్కడే. మసూనాతో స్నేహబాంధవ్యం గూడా. మంగపతి-గ్రామఫోను కంపెనీ డైరెక్టరుకు తనను గురించి గొప్పగా చెప్పినవాడూ ఆ మిత్రుడే. అప్పటికి తను ఒక తెలుగు సినిమాలో బిచ్చగాళ్ళ భజనపాట కోరస్‌లో గొంతునిచ్చి వున్నాడు.

మంగపతిగారు-ఆ పాట విన్న తర్వాత ''మా కంపెనీలో ఆడిషన్ యివ్వు. మా సంగీత దర్శకురాలున్నది. లోపాలుంటే సవరిస్తుంది. చాలా మంచి వ్యక్తి'' అని వుత్తరం వ్రాసి యివ్వటం రెండవసారి కలిసినప్పుడే.

భుజాన సంచీలో తన నవలిక. తన నీలాంబరిరాగం పాటలు. ఆడిషన్ గదిలో టెన్షన్‌తో మసూనా సరసన కూర్చొన్నాడు. అయిదు నిమిషాల్లో పిలుపువచ్చింది. వేణు తబ్బిబ్బయిపోయాడు. చెంపలు తెల్లబడ్డా, ముఖంలో ఆవేదనా, శాంతీ కలబోసినట్లున్నా-ఆమెను గుర్తించాడు. హనుమాయి తన పేరు అడిగింది. ఎగా దిగా చూసి తన వూరు పేరడిగింది. చెప్పగానే సంభ్రమంతో లేచి తనను చుట్టివేసుకొంది, ఆనంద భాష్పం తన చెంపమీద.

"నీకోసం ఎక్కడెక్కడ వెతకలేదు? ఇప్పటికి నేను గుర్తుకొచ్చానా వేణూ..." అంటున్నది.

మిత్రుడు- మసూనా తన నవలిక చదివి వున్నాడు. అర్థం చేసుకొన్నాడు కాబోలు చప్పుడు లేకుండా జారుకొన్నాడు.

నీలాంబరిరాగ మేఘమాలికలు చుట్టి వేస్తున్నాయ్. వేణు. తను. తాతగారి అంతిమకోరిక. నాన్నగారి ప్రేమకానుక. స్త్రీ సహజమైన అమ్మ అసూయలో అమాయకత్వపు రాక్షసత. తన పుస్తకం, తనగాథా, తన గానం, గాత్రం, తన అన్వేషణ. ఈ బ్రతుకుకు అర్ధం వుంది. నీలాంబరి రాగమ్. బ్రతుకు పాట. మనిషి బాట. వేణు రోదిస్తున్నాడు-సవతి తల్లితో కలిసి. అది గూడా పాటే!

○

రచన సచిత్ర మాస పత్రిక
ఉగాది మే 92

స్మశానం చిగిర్చింది

బాలచంద్రయ్య ఏడవలేదు. కళ్ళ నీళ్ళుకూడా తిరగలేదు. కొడుకు శవం చూస్తూ నిలబడిపోయాడు- శిలా ప్రతిమవలె. ఆదిశేషు వచ్చి చచ్చిపోయినవాడి తల ప్రక్కన కొత్త ప్రమిదలో దీపం పెట్టి దానిమీద బుట్ట బోర్లించటంగూడా గమనించలేదు. హంపి శిధిలాల్లో నిల్చిన తలలేని రాతి చెక్కడంవలె వున్నాడు–దుప్పటి కప్పుకొని శాశ్వతంగా నిద్రిస్తూన్న కొడుకు ముందు.

కళేబరం మీది ముసుగును చీల్చుకొని, అతని కళ్ళు ఆరడుగుల ఆజానుబాహువు,—కొడుకు గుండెలమీది కత్తిపోటును పరికిస్తున్నై. ఆ చూపులో భావంలేదు. ఆవేదన లేదు. చైతన్యం ఒక్కటే గుప్తమై కనిపిస్తున్నది.

చచ్చిపోయిన సుబ్రమణ్ణెం గుండెమీది గాయం లోతుగా వుంది; నెత్తురు ద్రవించటం లేదుగాని, నోరులేని దుఃఖం నిశ్శబ్దంగా ప్రవహిస్తున్నది. ఎర్రగా విప్పారిన మందార పువ్వు-సాంబయ్య పెట్టిన గాయం!! ఆరడుగుల మనిషిని, చెట్టంత నిండు జీవాన్ని, ఒక్క కొడుకును–చంపిన సాంబయ్య!!!

బాలచంద్రయ్యకు కొడుకు ఛాతీమీదిగాయంలో సాంబయ్య కనిపిస్తున్నాడు. రెప్పలార్పకుండా హంతకుడు సాంబయ్య- నల్లటి విగ్రహాన్ని, క్రౌర్యానికి, మోసానికి చిహ్నాలుగా మెలిదిరిగిన కోరమీసాల్ని పరీక్షిస్తున్నాడు. భావాలూ, బాధలూ వెలిబుచ్చని చైతన్యం అది.

*   *   *

బాలచంద్రయ్యకు బలవంతపు చావులు చూసి భరించటం కొత్తగాదు. పాతికేళ్లకిందట భార్య కానుపు నొప్పులు నాలుగురోజులు విన్నాడు. ఐదోరోజున సీతమ్మ మంచానికి కరుచుకొని నెత్తురుమడిలో కనిపించింది. అప్పుడే పుట్టి చచ్చిన నెత్తురు గుడ్డును చాకలిమంత్రసాని చూపించింది. అప్పుడు తను లబోదిబో కొట్టుకొన్నాడు. నెలరోజులు లంకణాలు చేశాడు జబ్బుపడి.

సీతమ్మ చావునాటికి సుబ్రమణ్ణానికి మూడేళ్ళు.

పెళ్లాంచచ్చి రెండోసాలు తిరక్కముందే కూతుర్ని అల్లుడు ఏలుకో నన్నాడు. ఆ దిగులుతో లక్ష్మి భావిలో దూకి ప్రాణం తీసుకొన్నది. రాత్రిం బగళ్ళు వాపోయాడు. లక్ష్మి తిరిగి రాలేదు.

కాని సుబ్రమణ్ణెం అప్పటికే చిలిపిమాటలనటం నేర్చుకొన్నాడు. జీవితం వుంటే ఆశలు వుంటాయి. ఆశలకు రూపాలూ, కలలూ వుంటే-వాటికి మూర్తిగా ముద్దుల కొడుకు నిలిచాడు. ఆ కొడుకుకోసం బతికేడు. ఆకొడుకు కోసం సీతమ్మను మరిచిపోయాడు. ఆ కొడుకుకోసం లక్ష్మిని తలవలేదు. ఆ కొడుకు కోసం దయలేని అల్లుడితో జగడానికి పోలేదు.

కొడుకు గుండెలోతులో, సీతమ్మ పసుపూ, కుంకమా వంటినిండా పులుముకొని కనిపించింది. కొడుకు గుండె లోతుల్నుండి, భావిలో గుక్క తిర గక మునుగుతూ మునుగుతూ లక్ష్మి అరిచిన అరుపులు వినిపించినై. మళ్ళీ ఎనుబోతును మించిన సాంబయ్య......వాడి ఎర్రటి గుడ్లూ......

కాని బాలచంద్రయ్యకు ఏడుపు రాలేదు. కొడుకు దుర్మరణంచూసి తండ్రి కళ్ళలో నీళ్ళు ఎండిపోయినై.

* * *

సాయంత్రానికి మునసబు వచ్చిపోయాడు. మునసబు కేసులేదన్నాడు — కేసుల సంగతి బొత్తిగా తెలీదు బాలచంద్రయ్యకు. జీవితం అన్ని చిక్కుల్ని ఆహ్వానించి ఎరగదు.

వెదురు బొంగులు చీల్చి ఆదిశేషు పాడెగట్టేడు. దానిమీద యింత తులసి దుబ్బు పరిచాడు. పానకం సెట్టి బట్టల దుకాణానికి పోయి మూడు గజాల సైను తెచ్చాడు. శవాన్ని తడికెకు ఆనబెట్టి బుంగలతో నీళ్ళు తెచ్చి పోశాడు. చివరకు యిద్దరూ కలిసి ఆరడుగుల సుబ్రమణ్ణాన్ని, మందార పువ్వును మించిన గాయాన్ని, పాడెకు అంటగట్టేరు. పైన సైనుపంచె కప్పారు. సుబ్రమణ్ణెం సైనంటే పడి 'సచ్చే' వాడు.

స్మశానానికి ఎవ్వరూ రాలేదు. వచ్చిందల్లా ఆదిశేషు బావమర్ది అప్పలనర్సు ఒక్కడే. సాంబయ్యంటే అంత కర్కోటకుడు. అంత కంటకుడు. అంత నిరంకుశుడు. "సుబ్రమణ్ణెం పీనిగమీద చెయ్యేసినవాడు యీ భూమ్మీద నూకలకు ఆశలొదులు కోవాల్సిందే" నని వూళ్ళో చాటింపు జేయించాట్ట. సాంబయ్యను పెంచినపల్లె, సాంబయ్యను తెలిసిన వూరు గనక— ప్రాణంమీద ఆశగల వాడెవడూ పాడెకొమ్ము బట్టలేదు. పడదామనుకొన్న జాలిగుండె గలవాళ్ళందరికీ తమ వాములదొడ్లూ, పెద్ద మనుషులైన తమ కూతుళ్ళ మానాలూ స్మృతికి వచ్చినై. ప్రగతిలేని ఆ గ్రామీణ జీవన వాతావరణం మీద ప్రభుత్వపు న్యాయస్థానాల నీడలు గూడా పాకలేవు. పాకినా సంఘద్రోహులను మరుగు పరచగల భయంకరమైన కోరలు దానికి లేవు.

అప్పలనర్సూ, ఆదిశేషూ—చిన్నతనపు కోతికొమ్మచ్చుల దినాలు మరిచిపోలేదు. బాల్యస్నేహితుణ్ణి అవ్యక్తపు వీడ్కోళ్ళతో ఉత్తర దిక్కుకు మోశారు.

* * *

బండెడు కట్టెల్లో సుబ్రమణ్ణెం కాలేటప్పటికి చుక్కబొడిచింది. గుండెమీద కట్టె బెట్టబోయే ముందుగూడా కొడుకు గాయం ఆకాశమంతై అగుపించింది బాలచంద్రయ్యకు. అందులో సాంబయ్య తాగుబోతు అడుగులతో నృత్యం జేస్తున్నాడు. లక్ష్మి బావిలో మునిగిపోతోంది. సీతమ్మరక్తపు మడుగులో నిద్రిస్తోన్నది.

చుక్కబొడిచింది. మూగ వెన్నెల్లో రాజుకోలేని అంత్య కాష్టాల వెలుగు వెలా తెలా పోతున్నది. దూరాన రక్తమాంసాలు లేని మనుషులవలె నక్కలు కొరుకుతున్న పుర్రెలు కదులుతున్నాయి. బాలచంద్రయ్య నిరక్షర కుక్షి. వేదాంతి అసలే కాడు. కాని స్మశానం నలుదిక్కులా చూశాడు. సంక్రాంతి నెలలో వరిపొలాల కళ్ళం కాదది. కాని కొత్తధాన్యం లాగా అన్ని వేపులా బూడిద కనిపించింది—వేదాంతి కాని బాలచంద్రయ్యకు. తొలికోడి కూతకు చెట్లచాటున గుడ్లగూబలు మేల్కొని స్మశానపు నిశ్శబ్దాన్ని భంగం చేశాయి.

* * *

ఇల్లు జేరేటప్పటికి గుమ్మంముందు నాగరత్నం కూర్చొని వుంది. నాగరత్నం ఆదిశేషు మరదలు. తనకు కాబోయే కోడలు.

"మాఁవాఁ!"

నాగరత్నం కళ్ళు మెరుస్తున్నె అశ్రువుల్తో—మసక చీకట్ల ముందు. నాగరత్నానికి బావ యిక లేడు.

ఆ పిలుపుకు ఏ లోకంనుండో మేల్కొని యీ లోకానికి వచ్చాడు బాలచంద్రయ్య. నాగరత్నం తలమీద చెయ్యి వేశాడు ఏ ప్రయత్నమూ చెయ్యకుండానే. జుట్టు నిమిరాడు. ముంగురులు సరిదాడు. గడ్డం పుణికాడు. ఆమె వేడి కన్నీళ్లు తన చేతిమీద పడ్డై. నిశ్శబ్దంలో నిశ్శబ్దమయిపోయినాడు.

"బావను పంపి...వచ్చాను..." వృద్ధుడి కంఠం వణికింది.

నాగరత్నం తలెత్తి చూసింది. గుండె పెకల్చుకొని గొంతులోకి వచ్చింది.

"మాఁవాఁ! బావ నా కోసం...చచ్చాడు..." ఇక నాగులేరు ఆగలేదు. గుండ్లెకమ్మవలె వరదలయింది. చంద్రవంకవలె పొంగింది. అఖండ గోదావరి వలె అలలతో వూగింది. కృష్ణమ్మ లోతులు చూసింది. నాగరత్నం ఎక్కిళ్లు ఆపుకోలేక పోయింది.

* * *

నాగరత్నం అంత చక్కటి పిల్ల. ముక్కుపుడక వగ్గిర్నుండి కాళ్ళ కడియాలదాకా తీర్చి దిద్దిన బొమ్మ. పదిహేడేళ్ళ వర్షాలు పొంగి, నిండు వమిటె వెనక దాగుడుమూత లాడుతూ, సుబ్రమణ్ణెం బావను బెట్టిన కిత కితలు?? బావ తన మెళ్ళో మంగళసూత్రం గట్టినట్టు రాత్రికలగని ప్రొద్దున్నే బావకాడికి ఒక్క గంతులో వచ్చి, సిగ్గుపడి, కలసంగతి చెప్పలేక, చిలిపి కళ్ళతో మాట్లాడించి, బావ మెలిదిరిగిన నల్లకండరాలు చూసి, తనకు తాను మరిచిపోయి, తిరిగి వచ్చినంతలోనే మాయమైపోయే నాగకన్య. ఊళ్లో ఎల్లమ్మదేవత జాతరకు బావ కుట్టించిన వూదా "రెయికె" యెంత ముద్దుతో దాచుకొన్నది. మెరప తోటలో 'దచ్చినమ్మూల' నాగుబాముపుట్ట వెనక నక్కి "బావా!"—అని దిశలు శివా లెత్తినట్లుగా పిలిచి బావచేత వెతికించుకోటం. అవి భూలోకపు రోజులు కావు. దేవతా దినాలు. నాగరత్నానికి అంత ఆలోచన! అనుకొంటున్నది—'ఏటోక పున్నం' వెళ్ళిన పంచమినాటికి 'పెళ్లి లగ్గం' కుదిర్చారు. ఇంకొక్కక్క పదిరోజులు...పది!! పెళ్ళిలో తనకు చదివిం చేందుకు బావ పట్నం వెళ్ళి, మొన్న బేస్తారం తెచ్చిన కాసులు...నాలుగు బంగారం కాసులు...బావమొల్లో దాచుకొన్న నాలుగు కాసులు...మొన్నటి బేస్తారం. ఇంకా పది రోజుల్లో లగ్నం......నాగరత్నానికి సన్నాయి

స్వరాలూ, డోళ్ళు ప్రతిధ్వనించి చింత తోపుల్లో వినిపించిన శబ్దం, తోర ణాలూ, పసుపు గుడ్డల బావా, తలంబ్రాలూ కళ్ళముందు, చెవుల్లోనూ చిందులు తొక్కానై.

బాలచంద్రయ్య మెల్లగా దగ్గినాడు; మరుక్షణంలో నాగరత్నం కాల్ప నిక జగత్తు మారిపోయింది. ......బావ మాయమై, ఈ పృథ్వీనుండి తొలగి పోయాడు. బావ తెచ్చిన కాసుల్ని మాత్రం తన చేతిలో చూసుకొన్నది— నాగరత్నం.

* * *

నాగరత్నం వెళ్ళబోయేముందు, మళ్ళీ దగ్గరకు చేర్చుకొన్నాడు. బలం లేని చేతుల్తో బాలచంద్రయ్య.

"అమ్మా...ఆమాట ఆదిశేషుకు జెప్పేవు గనక..."

ఆమె వృద్ధుడి కళ్ళల్లోకి చూసింది. శాంతమహాసముద్రపు గర్భంలో దాగిన విశాలత్వం...ఆకళ్ళలో బాధలగాధ నాగరత్నానికి అర్థం అయింది. మెల్లగా తలవూపింది.

తనమానం, తన గౌరవం :

తన బావను మీసం దువ్వించిన తన మానం: :

తన రేపటి ఆనందాన్ని, ముందు కలలనూ, తన కాసుల అనురాగాన్ని బూడిద చేసిన తన గౌరవం :

నాగరత్నం జీవంలేని కంఠం నుండి ఒక్కసారిగా పెనుకేక పెల్లగిలి వచ్చింది—

"మాఁవాఁ"

మామ అక్కడలేడు. మామ విశాలత, దూరదృష్టి మాత్రం ఆలోచన గల నాగరత్నానికి హత్తుకుపోయినై. బావ,—దుష్టసర్పం సాంబయ్య కాటుకు చచ్చాడు....నాగరత్నం మెదడు చీకట్లోకి పరుగెత్తింది. మామ తన అక్క అయిదవ తనం నిలపాలని అనుకొన్నాడు.

ఆలస్యమేలేదు—బానిసలై పుట్టి, వెలుగుచూడని జీవిత సంగ్రామంలో నలిగి, ఓడి, బ్రతుకుకోసం మాత్రమే బతుకుతున్న కోటాను కోట్ల భారత స్త్రీలలో... తానూ ఒక్కతై పోయింది చితికిపోయిన నాగరత్నం.

* * *

పెరుగూ విరుగూలేని గ్రామీణ జీవంలో శాంతిని న్యాయాన్ని నిర్మ లత్వాన్నిమాత్రమే చూసినట్లుగా భావించి భ్రమించే మూర్ఖుల్ని మరిచిపోతేనేం?

సాంబడి విషనేత్రాలు నాగరత్నంమీద వున్నవని సుబ్రమణ్ణెంకు చాలా రోజుల్నుండి తెలుసు. తల్లిదండ్రుల్లేనిపిల్ల తాను ఏ గడ్డికిపోయే డొంకదారిలోనో కాచి, వచ్చిపోయేటప్పుడు సాంబయ్య చిలిపి మాటలనటం, తను తిట్టి మెటికెలు విరవటం ఎన్నిసార్లు దాచినా బావకు తెలియక పోలేదు. తనకు ఆశ్చర్యం వేసేది—బావకెట్లు తెలిసిందో? అని—బావను తన ప్రేమతో కొని అంగ రక్షడిగా నియమించుకొన్న సంగతి మరిచిపోయింది. ఒకటి రెండుసార్లు బావతో సాంబడికి ఘర్షణ జరిగిందిగూడా. బావ బెదిరించాడు.

“అరె నీతిజాతిలేని తొత్తుకొడకా ... సిగ్గులేని ... యెదవా ... ఆడ దాన్ని...” సాంబడు కోరమీసం మెలికలు తిప్పేవాడు.

ఆదివారంనాడు తను పుత్తరంపొలంలో మోళ్ళేరుతున్నది. పొద్దుతిరగ్గానే మబ్బులేసినై. చినుకులు సాగకముందే యింటికి పోదామని అనుకొంటున్నది. వెనగ్గావచ్చి, ఎవరోకళ్ళు మూశారు. అరె, ఆచుట్టూ ఎవరూలేరే, ఇంతదూరానికి ఎవరూ రాబోరనీ, పెద్దమోళ్ళతో గంప నింపొచ్చనీ వచ్చింది తను.

సాంబయ్య!!! కళ్ళలో పశువులూ!!

“ఛీ...నీకు చెల్లెళ్ళులేరూ” అని విదిలించుకొని దూరంగా జరిగింది.

“ఇదుగో నాగూ...ఒక్కసారి...” బుగ్గకొరికాడు. తను కెవ్వుమని కేకేసింది. అడివి పందివలె మీదకొచ్చాడు.

“అన్నా...సాంబయ్యన్నా... నీకు అప్పచెల్లెళ్ళు...” ఇకిలించాడు—అడివి దున్న.

అదిమి...రెక్కలు విరిచాడు గట్టిగా. భయంతో కేకలేసింది. ఆతర్వాత తనకు తెలీలేదు బావ వచ్చిందాకా.

అర్జునుడివలె బావ వచ్చాడు. తను చూస్తుండగానే బావసింహమైనాడు. దూకి సాంబడిమెడ విరిచాడు. దుష్టుడు నేలబడ్డాడు మోళ్ళమధ్య. బావతన్ను లకు మూలిగాడు. లేచిపళ్ల కొఱికాడు.

తన మానరక్షణ బావగుండెమీద చెలియలి కట్టలులేని చెఱువుగా నిల్చింది మరుసటి నెలలోనే. చెలియలి కట్టలులేని చిన్న చెఱువు—నెత్తుటి చెఱువు!!

* * *

సాంబడికి, బావకూ మధ్యతగాదా అయిందని తెలిసినవాళ్ళు తనూ, మూఁవాఁ, బావ...ముగ్గురే. నాగరత్నం అనుకొన్నది...యిద్దరేమిగిలారు...

వెంటనే కాసుల సంగతి జ్ఞప్తికి వచ్చింది. జ్ఞాపకాల దుఃఖంలో కాసులు తడిసి పోయినై.

* * *

జరజరా పొద్దు జాము...దాటింది-దానికి దుఃఖంతో కాలయాపనతో విరోధమైనట్లుగా, బాలచంద్రయ్య నిద్రపోలేక పోయినాడు. కాని కళ్ళు మూసుకున్నాడు — "స్మశానంలో మచ్చుకు గూడా యింత పచ్చిగడ్డిలేదు. అంత బూడిదలో తన సుబ్రమణ్ణెం గూడా భాగం పంచుకొన్నాడు...ఎంత గాయం ...బూడిద గుప్పిటకు వస్తుంది. ప్రాణాలు వదలబోయే ముందు (సీతమ్మకు) పచ్చిగడ్డి తెచ్చివేయమని చెప్పాడు..."

పచ్చిగడ్డి!

ఎవరో కొట్టి లేపినట్లు వులికిపడి లేచి దొడ్లోకి వెళ్లాడు. అరవై ఏళ్ళ బరువు కింద శరీరం వంగిపోతున్నది. కరువువచ్చి ముసలితనాన్ని మచ్చికచేసి పోయింది. దొడ్లో 'సీతమ్మ'కు మేతవేస్తూ, యీ లోకంలోని ఆనందాలతో సంబంధంలేని శోకదేవతలాగా నాగరత్తం వున్నది.

సీతమ్మ యీ భూమిమీద సుబ్రమణ్ణెం విడిచి పోయిన కోడెదూడ. సీతమ్మ ఆ యింటి స్వేదపు సొమ్ము. సుబ్రమణ్ణెం 'కస్తూరోరింట్లో' ఆరేళ్లు జేసిన కమతానికి తెల్లని బింబం. యింటి యిల్లాలు, చచ్చి పోయిన సీతమ్మ స్మృతి. అది ఆంధ్రదేశపు వ్యవసాయ కూలీల కుటుంబపు గర్వ చిహ్నం.

సీతమ్మ సీతమ్మే. మైసూరు కోడెల వాడి కొమ్ములూ, ఒంగోలు దూడల బిగువూ, దాని పాల వెన్నెల తెలుపూ, అహంకార పూరితమైన చూపులూ. కాని సీతమ్మ తోటిజాతితో జగడమాడి ఎఱుగదు. వేలెడు బుడతడి చర్మం గూడా రాచి యెరగదు. రవ్వంత గూడా కొమ్ము విసిరి యెరగదు.

అంత నాణ్ణెమైన సంతతి. అంతేనా? సుబ్రమణ్ణెం, కాబోయే 'సద్దకుడు ఆదిసేసు'తో 'జాయింటు యెగసాయం' బెట్టిన్నాటి నుండీ, భాగస్తుడి వట్టి బోయిన గేదెతోపాటు కాడి మెడ కేసుకొని బెట్టలు దున్నింది. బుఱద నాగలి మోసింది. యిసుకు విరిగిన బండిలాగింది. ఒక్కనాడు గూడా మారాం చెయ్య లేదు.

"సీతమ్మ గడ్డిపఱక కొఱకలేదు మా(నా("—

ఎక్కడో అగమ్యంలో చూస్తున్న బాల చెంద్రయ్య నాగరత్తం ముఖం మీదికి కళ్ళు తిప్పాడు. ఎంత అమాయకపు కళ్ళు! నాగరత్తం ముసిలివాణ్ణి ఎగాదిగా చూసింది. నిన్నా నేటికి యిరవై ఏళ్ళు కొని తెచ్చుకొన్నాడు.

బాలచంద్రయ్య సీతమ్మ పలుపు ఎత్తలేక పోయాడు.

"అయ్యో, కళ్ళ పుసిగట్టింది పిచ్చిముండకు." మోరమీద చెయ్యేసి నిమిరాడు. చేతులు కొమ్ముల మీదికి పోయినాయి. బాలచంద్రయ్యకు కొడుకు గుండెమీది గాయం స్మృతికి వచ్చింది.

* * *

సూదుల అప్పన్న ముసలివాణ్ణి కసిరి వేశాడు.

"కొడుకు జచ్చాడంట. తీరుపు జెప్పాలంట- హూఁ- పనికిమాలిన.... ముండల యెవారాల్లో జచ్చి గ్యామాన్ని పిసాచులై బట్టి...."

బాలచంద్రయ్య చెవులు మూసుకొన్నాడు. సుబ్రమణ్ణేన్ని ఎవ్వరూ అట్లానిందించలేదు. వాడిది మచ్చలేని బతుకు. సాంబయ్య కత్తిపోటుకు కొడుకు గుండెల్నుండి పొంగిన వేడినెత్తురు.... గష్‌గష్‌మని భూదేవిని తడపటం వినిపించింది.

ఆదిసేసు జెప్పనే చెప్పాడు. అప్పన్న సాంబడు మనిసని. ఊరిపెద్ద, గేమ పంచాయితీదారుడు.... అప్పన్న.

గౌళ్ళ నరిచిమ్ములూ, కేచమలు నాయుడు, బాలచంద్రయ్య ఘోష విన్నారు.

"ఇదుగో చంద్రయ్యా...వాడా 'అసగాయ శూరుడు'—అప్పన్న జూడబోతిమా—?"

ఎవరు కూసినా అదే కూత. బాలచంద్రయ్య గడ్డమీద వుమ్మివేశాడు —"ఇది వూరు గాదు, అడివి...." అన్నాడు.

చచ్చేటప్పుడు సుబ్రమణ్ణెం తన్ను గ్రామపెద్దల కాళ్ళు బట్టమని చెప్పలేదు. 'రగతం'లో కుడిచెయ్యి ముంచి, మీసం కాడికి చెయ్యిబోనిచ్చి "ఒరె, సాంబడా...మా అయ్య నిన్ను పాణాల్తో వదల్డ్రా" అని కవ్వించి, శపించి వచ్చాడు. ఆ వీరుడిని తనిక అవమానం చెయ్యదలచుకోలేదు.

* * *

సాయంత్రం యింత వేడిగంజి 'జర్మను సిలేవరి' గిన్నెలో పోసుకొని నాగరత్తం వచ్చింది. సీతమ్మ కొమ్ములకు పలుపుజుట్టి, శక్తిలేని చేతిలో కొసలు బట్టుకొని మామ నుంచొని వున్నాడు ఆరుబయట.

"మాఁవాఁ!"—

"అవునమ్మా—యెళుతున్నాను— దిగులుబడ బోమాకు.... యిదుగో తాళం చెయ్యి- తిరిగొస్తానని ఆదిసేసుకు జెప్పు. అదుగో.... కళ్ళనీళ్ళు దుడుచుకో..."

చిక్కని గంజిపొరలమీద నాగరత్తం కన్నీళ్ళు తేలినై.— టార్పెడో దెబ్బకు మునుగుతూ అట్లాంటిక్ నీటిమట్టానికి పెట్రోలు గంధం పూసిన యుద్ధ నావలు. అట్లాంటి కన్నీళ్ళు.

* * *

సీతమ్మ దిగులు కొద్దిరోజుల్లోనే పోయింది. బాలచంద్రయ్య సీతమ్మ పాలచర్మంమీద ఈగ వాలితే కొదమ సింగం అవుతాడు. మట్టిరవ్వ అవుపించితే కొడుకు జ్ఞాపకం వచ్చి నొచ్చుకుంటాడు.

కొండవాలులో మంచి పచ్చిక వుంది. కిందనే సెలయేరు పారుతున్నది —ప్రపంచంలో ఎప్పుడూ యుద్ధాలు జరగనట్టే. కుడిచేతివాలుగా చిన్న అడివి— తన అందానికి అద్దాలు లేకుండా. ఈ రాజ్యమంతా సీతమ్మదై పోయింది.

అడివి ఆకులకూ, మోకాలి ఎత్తు పచ్చికకూ, కొండగాలికీ, సెలయేటి నీటికీ...సీతమ్మ బిగువునకు కొత్త మెఱుపు వచ్చింది. బాలచంద్రయ్య ముప్పై యేళ్ళు చిక్కిపోయాడు— ఆ మూడు నెలల్లోనే. సీతమ్మ మెళ్ళో మువ్వలు దూరపు కొండ లోయల్లో సంగీత నిస్వనాల్ని రేకెత్తించి సెలయేటి రొదలతో మిళితమై పోతాయి. కాని బాలచంద్రయ్య పెదిమలు కదపడు. కారెంపూడి యుద్ధ పదాలు పాడడు. నాయకురాలి దర్పగీతాలు, పలకలేడు. లవకుశుల ముచ్చట్లు తిరిగి రాగాలు తీయలేడు.

* * *

ప్రొద్దున్నే సీతమ్మ చెంగనాలు వేస్తున్నది. కదం తొక్కుతున్నది. వృద్ధుడి పెదిమలమీద చిన్న చిఱునవ్వు తొణికిసలాడింది. సీతమ్మ పిక్కమీద చఱిచాడు. వీపు నిమిరాడు. "నా సీతమ్మవు—" అన్నాడు. బదులుగా సీతమ్మ అవునన్నట్లే తలవూపింది. రంకెవేసింది. రణరంకె అది.

బాలచంద్రయ్య యిక ఆలస్యం చెయ్యలేదు. గుడిసెలోకి పరుగులెత్తాడు. నిలువుఎత్తు గడ్డిబొమ్మను లో నుండి తెచ్చాడు. అది పెద్ద దిష్టి బొమ్మ. దూరానికి నిజమైన మనిషిగా భ్రమింపజేయగల బొమ్మ. ఆరు రేయిం బవళ్ళు వృద్ధుడు కష్టించిన బొమ్మ.

వృద్ధుడు గడ్డి బొమ్మను వేపచెట్టు మొదలుకు అంటగట్టాడు నిలువుగా. దానిగుండెలమీద అడివిలో ఎర్రపూలు తెచ్చి కుట్టాడు.

"సీతమ్మా..."

మంచి పిల్లవాడివలె సీతమ్మ దగ్గరకొచ్చిండి...బుజ్జగించాడు.

"అడుగో... సీతమ్మా... సాంబడు... అడుగో... సుబ్రమణేన్ని పొట్టనేసుకొన్న సాంబడు—"

సీతమ్మ మువ్వలు మోగించింది. వూపుగా కొమ్ములు విసిరింది. ముసలి వాడికి కొడుకు గాయం కనిపించింది కొమ్ముల్లో.

"ఊః... సీతమ్మా...ఊం—" వృద్ధుడు అభినయం చేశాడు. తన తలతో గడ్డిబొమ్మకు తాకుయిచ్చాడు.

"ఊం...సీతమ్మా...అడుగో...సాంబడు..."

సీతమ్మ తిరిగి మువ్వల్ని వూపింది. కాలితో నేలరాచింది. మరుక్షణంలో గడ్డి బొమ్మమీది ఎర్రపూలు సీతమ్మ కొమ్ముల పైకెక్కి ముద్దెట్టుకొంటున్నాయ్.

సీతమ్మ వృద్ధుణ్ణి చూసింది. వృద్ధుడు నీళ్ళు నిండిన కళ్ళతో చూశాడు. ''సీతమ్మ కొమ్ములకు కొత్తనునుపు వచ్చింది" అనుకొన్నాడు. అనుకొంటున్నంతలో చెట్ల ఆకులు రాలి పోయినై.

* * *

అప్పలనర్సు ఒక్క ''లగూన'' వచ్చి—

"బావోయ్, సెంద్రయ్య మామొచ్చి నాడ్రోయ్" అన్నాడు అది సేసుతో, లోపల నాగరత్తం విన్నది. ఆవిసేసు పైన కండవా వేసుకొని వెళ్లాడు.

''మాంవా—యింత కబురు లేకపోయో... అంచ్చుచ్చుప్పూ... ఎట్టయి పోయినవ్...ఎట్టయిపోయినవ్..."

"భద్రాచెలం పొయ్యానుగా" అన్నాడు బాల చంద్రయ్య కొద్దిగా నవ్వ ప్రయత్నించి.

నాలుగు క్షణాలు...

''నాగరత్తంకు పెళ్ళి జేసినాం''

''ఓసి...అట్టనా...?''

''నలుగురు పెద్దలు సెప్పిన మాటల పెకారం సాంబడికిచ్చి అంట గట్టినాం"

బాలచంద్రయ్యకు ఆకాశం కనిపించలేదు.

...నలుగురు పెద్దలూ...సూదుల అప్పన్నా, గౌళ్ళ నరిచిమ్మలూ, ఆది కేచవులు నాయుడు... గొడ్డావారి పెద్దబ్బాయీ... బాలచంద్రయ్య కళ్ళు మీది కెత్తాడు. ఆ కాంతిని 'ఆదిసేసు' గూడా గమనించలేదు. దొడ్లో మువ్వలు మోగినాయ్. రణనినాదం వినిపించింది. సీతమ్మ అంకెలో.

* * *

సాంబయ్యకు మంచి ఆలోచనే పోయింది. బాలచంద్రయ్య ఆ యిల్లు కాస్తా నాగరత్తానికి రాసిస్తాడని ఆశవుంది. సంజవేళ యింటికొచ్చి—''మీ బాలయ్య మాఁవ వచ్చాడంట—"అన్నాడు భార్యతో.

"నువ్వు తోడురా...పోయి సూసొద్దాం." సాంబయ్య సంతోషం కళ్ళెంలేని గుర్రంవలె పరిగెత్తింది.

''నేను బోతుండా...నువ్వు కాస్త తాళిరా..." అని సాగిపోయాడు.

* * *

యుద్ధం ఆగిపోయిననాటి రణస్థలిలాగా వుంది ఆ సాయంత్రం. ఏ మూల జూసినా ఆకాశపు ఎఱుపు ప్రతిఫలిస్తున్నది. సాంబయ్య—దొడ్లో మెల్లగా కాలెట్టాడు.

"బాలయ్య బాబా! ఓ బాలయ్య బాబా—" ఎంతో ఆప్యాయంగా పిలిచాడు?

సీతమ్మ నీళ్ళు తాగుతోంది. బాలచంద్రయ్య గాబుమొగన నుంచొని సీతమ్మను సముదాయిస్తున్నాడు.

"ఎప్పుడొచ్చావే అంట బాలయ్య బాబా" ముసలివాడు తలెత్తి చూశాడు, సాంబన్న కోరమీసాలమీద ఎర్రపూలు నిల్చినట్లుగా భ్రమించాడు.

''ఎవరు....? సాంబన్నా! యిదిగో వస్తిని."

వృద్ధుడు సీతమ్మ పిక్కమీద చరిచాడు. కొమ్మును గోటితో కొట్టాడు.

సీతమ్మ మోరెత్తింది.చంగణాలు తొక్కింది. అడవిలో పాటలాగా-రంకె వేసింది. మువ్వలు మోగించింది. మువ్వలు మోగినాయ్, దక్షయజ్ఞంలో వీరభద్రుడి రుంజలవలె, సీతమ్మ ఆగలేదు. ముందుకు దూకింది. శివాలెత్తింది.

''సాంబయ్య వచ్చాడు సీతమ్మా."

సాంబయ్య కదలలేక పోయినాడు—ఆ విద్యుద్వేగం ముందు. గుండెలో సీతమ్మ వాడి కొమ్ములు దూరిం తర్వాత కదిలాడు.

''అయ్యో .... సచ్చాను....బాబో .... బాలయ్య బాబూ...." మువ్వలే జవాబు.

నాగరత్తం గడపలో కాలు బెట్టింది. సాంబయ్య పేగులు కొమ్ములకు పాగా జుట్టుకొని సీతమ్మ స్వాగతం యిచ్చింది.

గాబుపక్క నెత్తురుముద్ద సాంబయ్య కనిపించాడు.

"మాఁవాఁ!....నా పసుంకుంకమ—"గొల్లుగా యేడ్చింది.

సీతమ్మ రెండడుగులు వెనక్కు పోయింది. బాలచంద్రయ్య రెండడుగులు ముందుకు వచ్చాడు.

"ఎఱ్రిమొగమా, నీ పసుంకుంకుం కేవేఁ? సుబ్రమణ్ణెం బావ సచ్చాడనుకొన్నావా ?"

నాగరత్తం ముఖాన కప్పుకొన్న పమిట కొంగుతీసి ఆ పిచ్చివాణ్ణి చూసింది. సీతమ్మ మువ్వలు తిరిగి మోగినాయ్.

* * *

బారెడు పొద్దు పోయాక బాలచంద్రయ్య సీతమ్మను స్మశానం వేపు తోలు కెళ్లాడు. స్మశానంలో బూడిదంతా మాయమైపోయింది. పచ్చగా, మృత్యుసన్నిధిలో కల్యాణాన్ని పాడుతున్నది. వృద్ధుడు, కొడుకు బండెడు కట్టెలమీది కెక్కినచోటు, గుర్తుబట్టాడు.

"ఎంత గడ్డి మొలిచింది సీతమ్మా."

సీతమ్మ మువ్వల మోతకు పచ్చిక మొనలన్నీ తలలూపినై. బాలచంద్రయ్యకు కంపం వచ్చింది. నిలవలేక పచ్చికలో కూలబడ్డాడు—కళ్ళు మూసుకొని.

O

(భారతి : వికృతి ఫాల్గుణము)